

כתובות יווניות מארץ-ישראל

מאת

ב. ליפשיץ

לזכרו של משה שובה

תווית עופרת מקיסריה (ראה לוח י"ז, 3)

בשנת 1949 נמצאה על-ידי הגב' מרים רר (מחדרה) מדרום-מערב לקיבוץ שדות-ים תווית עופרת (tessera) סגלגלה. בקצותיה ארבע בליטות, שהן חיקויים למסמרים. הקצה העליון פגום, אך אפשר להניח בוודאות, שהיה בו חור, ששימש להשחלת חוט או חבל דק להצמדת התווית לחפץ (מיכל, שק וכדומה). מתחת לפגימה זו ניתכה העופרת מסביב לבליטה העליונה, אבל בכל זאת האותיות ברורות הן; ואם כי שתי האותיות העליונות נפגמו במקצת — אין קושי בקריאתן.

גובה התווית — 2 ס"מ, רחבה — ס"מ אחד.

XA

היא נושאת את הכתובת הבאה:

AIK

HH

MM

ITI

A

χαλιχὴ ἡμιτία

שם התואר χαλιχός אינו מצוי במילונים היווניים, ואנו נתקלים בו לראשונה ב-tessera מקיסריה. המלה χαλιχ מציינת סיד (השווה המלה הרומית Calx). בהוראה זו באה המלה ב-Strabo V, 245; Plut. Cim. 13, אך יש לה משמעות נוספת, שבה היא שכיחה יותר, ובעיקר במספר רבים: אבנים קטנות. חלוקי אבנים, חצץ. במובן זה היא מצויה ב"צפרים" לאריסטופאנס 839: הסכוליאסט, בהערתו לחרוז זה, מסביר את המלה χαλικας ע"י λίθους, והשווה Hesychius: Lucianus, Tragodopodagra, 225: ἐστρωμένη χαλιχὴν ὁδός וכמו כן: Suidas, s. v. 'השווה גם χαλικες' οἱ εἰς τὰς οἰκοδομὰς μικροὶ λίθοι.

Hugo Blümner, *Technologie und Terminologie der Gewerbe und* (1

Künste, Leipzig, 1884, III, 99

אמנם לצרכי בנייה השתמשו במלט, שהוא תערובת של סיד וחול, שנקרא גם ἀμμονόχονα. הרומאים כינו תערובת זו: Calx et arenatum, או, פשוט: arenatum (Vitr. VII, 3, 5, 11; 4, 3; Plin. XXXVI, 176). במלט זה השתמשו לחיבור לבנים או אבנים, להבדיל מטיח של קירות הבניין (תערובת של סיד וחול ביחס של 2:1)². על השימוש במלט ועל דרך הכנתו יש ידיעות מפורטות בכתובת הגדולה, שנמצאה בעיר Puteoli, והדנה בענייני בנייה (CIL I, 577)³. בשורה 16 ולאחריה נאמר בה: Eos(ue) parietes marginesque omnes, quae lita non erunt, calce harenato lita politaque et calce uda dealbata recte facito. בהתאם להוראות אלה, יש לטייח את הקירות — לפני הסיד — במלט מותקן מסיד וחול. על הכנת המלט נאמר להלן (ש. 19 ואילך): Quod opus structile fiet, in ter(r)a calcis restinctai partem quartam indito. לתכלית זו השתמשו בטיח עשוי מטיט וסיד כבוי ביחס של 3:1 (השווה ערך caementum ב־RE V Halbband, 1277 sq).

הμύλια היא, לדעתו של דיטנברגר, "בלי ספק" ἡμίλευτον וראה הערתו למלה זו ב־Sylloge², 938, 11. מאפידאורוס (המאה החמישית לפני הספירה הנוצרית): ἡμίλευαν idem quod ἡμίσειαν Cav(vadias) adiectivum opinatur. referendum ad κοτύλην... sic vero sine dubio ἡμίλευτον intellegi שמידה זו שווה לחלק השנים־עשר של μέδιμνος (ה־μέδιμνος התלמאי, בערך 78 ליטר). קשה, כמובן, להכריע בדבר, באילו מידה מתאימים הדברים האמורים למעלה לתנאי קיסריה. כמו כן אין אפשרות לקבוע בוודאות לאיזה חפץ (מיכל או שק) היתה צמודה התווית, שאנו דנים בה כאן. מכל מקום ידוע לנו, שהקדמונים השתמשו בתווית עופרת בדרך דומה, פחות או יותר, לזו הנהוגה בימינו, היינו, לציון השם של בעלי הסחורה, או לסימון מוסכם אחר⁴. נוסף על כך ברור, שלפנינו תווית, שציינה את כמות המלט

(2) ר' שם, עמ' 105.

(3) הכתובת Puteoli מפורסמת בצירוף פירוש מפורט ע"י Th. Wiegand,

Die Puteolanische Bauinschrift sachlich erklärt, Diss. Freiburg, 1894

(4) ר' M. Rostovtzev — M. Prou, *Catalogue des Plombs de l'antiquité*,

du moyen Âge et des Temps Modernes conservés au Département des Médailles et Antiques, Paris, 1900, 7

מן הספרות העגמה על נושא tesserarum בכלל ראוי לציון: M. Rostowzew,

Tesserarum urbis Romae et suburbi plumbarum sylloge, St. Pétersbourg, 1903;

שבכלי, שאליו היתה צמודה. צורותיהן של התוויות הקדמוניות היו שונות; לעתים היו הן עשויות בצורת כפתור, שבו חור להשחלת החבל, ובצד האחד של הכפתור היתה מוטבעת חותמת; ולפרקים היו לתוויות צורות של קונוסים או חצאי כדורים, שקצה אחד שלהם היה נקוב. כן ידועות לנו תוויות בצורת חותמת עם חבל לארכה, שהיו מצמידים אותן לסחורה או מדביקים עליה. בעיקר היו נוהגים להדביק על הסחורה תוויות, שהיו עשויות בצורת מלבן או ריבוע, אך לעתים היו קושרים אותן אליה בחבל. התוויות שלפנינו מעידה, שבקיסריה היה נהוג למכור מלט ארוז בכמויות לא גדולות ביותר במיכלים מיוחדים. בספרות, שנזכרה למעלה (ר' הערה 4), לא מצאתי ידיעות על שימוש דומה בתוויות.

כתובות יווניות-יהודיות מקיסריה

1. אבן-שיש לבנה מרובעת: 24×24 ס"מ; עביה — 3.6 ס"מ; גובה האותיות — $4\frac{1}{3}$ ס"מ. (לוח י"ז, 4).

הכתובת נתגלתה בשנת 1955 ממזרח להיפודרום של קיסריה, שסמוך לו נמצאו הרבה שברים של ארונות-קברים. כך, למשל. נחשפה כאן בשנת 1954 כתובת יוונית חרותה על לוח-אבן, שצורתו דלת של מערכת קברים⁵. הרי נוסח הכתובת ותרגומה:

Τῶπος

Τσιδῶρου

Θεωδῶρος—

οὐ Ἰακώ Δω—

θη Ἀξανα

המקום של איסידורוס

תיאודורוס יעקב דותי החזן.

ראויה לציון החלפת האות ο ב-ω. תופעה זו שכיחה למדי בקיסריה, וכבר נתקלנו בה בכתובת, שנמצאה בחפירות של 1956, אף כאן בשם Θεωδῶρος. כמו כן מצויה החלפה זו בכתובת אחרת מקיסריה, שעדיין לא פורסמה, ומספרה באינבנטר של בית חנה סנש הוא 19: [μνημα Θεωδῶρου?]. זו היא, כידוע, הוכחה להתפשטות אי-ההבנה באיכותן של תנועות, ועל כן משמשות בערבוביה תנועות ארוכות וקצרות. תופעה זו שכיחה ב-κοινή

Römische Bleitesserae. Ein Beitrag zur Sozial- und Wirtschaftsgeschichte der römischen Kaiserzeit, Leipzig, 1905; G. Schlumberger, *Mélanges d'archéologie byzantine*, Paris, 1895

(5) ר' מ. שובה, ידיעות י"ח (תשי"ד), עמ' 159.

ומקורה במעבר מן האקצנט המוסיקאלי לאַקספּיריאטורי. כתוצאה מזה נעלם ההבדל בין תנועות ארוכות וקצרות. באסיה הקטנה ובמצרים החל תהליך זה כבר במאה השלישית לפסה"נ, ואילו ביוון עצמה בתקופה הרבה יותר מאוחרת: באתונה לא לפני תקופת הקיסרים והשווה Meisterhans-Schwytzer, *Grammatik der attischen Inschriften*, 68. במגנסיה שעל הנהר מֵיאָנְדֵר מופיעה הצורה [Ἀρ]τεμίδωρος⁶ בכתובת מתחילת המאה הרביעית לפסה"נ (J. v. Magnesia, 107). כמו־כן מוצאים אנו φιλοδώξως בכתובת מהמאה הראשונה לספירה. (שם, 4, 163). הצורה Θεώδωρος, Θεώδορος, Θεώδουρος וכיוצא בה מצויות בכתובות של אסיה הקטנה (השווה למשל, MAMA, III, מפתח השמות) ובתעודות פאפירולוגיות (השווה (Preisigke, NB s. v.).

שמות תיאופוריים נגזרים משמות של אלים מרובים מאוד בין יהודים ונוצרים בארץ-ישראל ומחוצה לה. כידוע, נתרוקנו במרוצת-הזמן השמות התיאופוריים מתכנם הדתי, ויהודים ונוצרים כאחד לא מאסו בהם. ברשימת הבישופים, שהשתתפו בקונציליום של ניקייה, מצויים שמות כגון: Ἀρτεμίδωρος, Ἀσκληπᾶς, Δητόδωρος⁶).

הצורה Ἰακώ של השם יעקב מצויה באסיה הקטנה, בארץ-ישראל היא מופיעה בבית-שערים⁷. אין לקבוע בוודאות, אם Δωθη הוא שם נפרד או קשור לἸακώ; ואפשר לפנינו צורה מקוצרת של השם Δώτεινος. אגב החלפת τ—θ.

אשר ל-Ἀζανα שבשורה האחרונה הרי זה תעתיק ידוע למלה חזן, ומן הראוי להשוות לכך כתובת מבית-הכנסת של אפמיאה⁸: Ἐπὶ Νεμῖα ἄζζανα καὶ τοῦ διακονος ἐψηφώθη ἡ πρόθεσις [τοῦ] ναοῦ ἔτους γψ' Δύοτρου θ' 2. אבן-שיש שבורה משמאל ולמטה, החלק הכתוב שלם. גובה האבן 26 ס"מ, רחבה 20 ס"מ, גובה האותיות 2 ס"מ.

Μη(μ)όριον

מצבת-זכרון, השייכת

διαφέρο

לגברת סוורה (ולבניה)

L. Robert, *Études épigraphiques et philologiques*, Paris, 1938, 6

sq 211 והשווה את הספרות הנוכרת שם.

(7) ר' מ. שובה, ידיעות ה' (תרצ"ח), עמ' 81.

E. L. Sukenik, *Hebrew Union College Annual*, 23, II (1951-52), 8

J. et L. Robert, *Bulletin épigraphique*, 541-551 והשווה את תיקוניהם של

1954, 245 תיקונים אלה הוכנסו כאן בנוסח הכתובת.

τῆ αὐτῆς

Σεβήρα κα(ι)

τῶ(ν) αὐτῆ —

ς Μηαέρω—

ν καὶ Εἰς—

ι(ά)ς.

שורה 1: האבן נושאת $\mu\eta\nu\acute{o}\rho\iota\sigma\iota\sigma\iota\nu$. איני מתקן, בדרך כלל, את הכתיב ואף משאיר אני את האקצנט במקומו, בהתאם לכתיב ה"קלאסי", כי אין צורך לתקן כתיב, המעיד על איזו תופעה לשונית שהיא. בכתובת הקודמת היתה זאת החלפת התנועות ω — o (9).

שורות 2-3: כך על האבן במקום $\tau\acute{\eta}$ $\delta\iota\alpha\phi\acute{\epsilon}\rho\omega\nu$. השמטת ה- ν לפני dentalis תופעה שכיחה היא בשפת ה- $\kappa\omicron\upsilon\iota\nu\eta$.

הוולגריזמים של המבטא באו על ביטויים גם בכתב. כך מוצאים אנו את הצורות $\text{Ἀλέξανδρος, Αὐξάνοντι}$ במקום $\text{Ἀλέξανδρος, Αὐξάνοντι}$ וכמ"כ ἄδρις, φροντίς במקום ἄνδρις, φροντίς (ר') L. Robert, *Études épigraphiques et philologiques*, 159. תופעה לשונית זו שכיחה בכל הארצות; הדוגמה הקדומה ביותר הידועה לי היא הכתובת מן האי Cos 425, 5 Michel, *Recueil* (המאה השלישית לפסה"נ): ἐνπετότων במקום ἐνπετόντων , השווה גם L. Robert, *Hellenica III*, 78 וכן הדוגמות המצוטטות שם לפי A. Wilhelm, *Jahreshefte*, 1929, 189. חוסר הוודאות בשימוש ב- ν גרם לכך, שלעתים כתבו אות זו במקום שלא היה צורך בה. למשל, אנו מוצאים σωματοθήκη בכתובת מן העיר Termessos (6) *BCH*, 23, 168, N. גם כאן לפנינו תופעה רגילה בלשון המדוברת. דוגמה לכך מוצאים אנו גם ביפו *CIJ*, II, 935:

$\text{Ἀππίωνό(ς)τε κα(ι) Σύμωρος}$ $\text{Λαζάρου καὶ Σήλ(α)}$ ברור, שעלינו לקרוא τέκ(ν)α Σύμωρος בהתאם לקריאתו של R. Dussaud (*Les monuments pal. et jud.*, p. 79). שהשלים τέκ[ν]α אך לאור האמור למעלה אין צורך בהשלמה זו. ועל המוציא לאור לסמן את התיקון בסוגריים עגולים.

שורה 3: צורת הדאטיווס $\tau\acute{\eta}$ באה ודאי בהשפעת Κύρα Σεβήρα (טעות של המחבר או של הסתת). הקריאה $\delta\iota\alpha\phi\acute{\epsilon}\rho\omega\nu\tau\alpha$ אינה מתקבלת על הדעת.

(9) ר' בעניין זה הערותיהם המאלפות של L. et J. Robert, *La Carie*, II, *Paris*, 1954, עמ' 12.

שורה 4: αα במקום αα.

שורות 5-6: קרי αὐτῆς (v) τῶ.

שורות 7-8: האבן EICICA.

בקצה התחתון הימני של האבן יש ציור של שלושה סמלים יהודיים: באמצע—המנורה בעלת שבעה קנים, מימינה—מחתה, ומשמאלה—שופר. המונח $\mu\eta\mu\acute{o}\rho\iota\omicron\nu$ שכיח בכתובות נוצריות של יוון ואסיה הקטנה ליד המונחים: $\mu\eta\eta\mu\epsilon\iota\omicron\nu$, $\sigma\omicron\rho\acute{o}\varsigma$, $\tau\acute{\alpha}\phi\omicron\varsigma$, $\tau\acute{\upsilon}\mu\beta\omicron\varsigma$. לעומת זאת נדיר הוא בכתובות יהודיות של אירופה ואסיה, פרט לארץ-ישראל. אמנם בבית שערים מופיע הוא פעם אחת בלבד (מ. שובה, ידיעות, תרצ"ח, עמ' 87). בכתובת זו מתייחס המונח לא לקבר, אלא לאולם השייך לליאונטיוס מתדמור ושני בנו, שהרי הכתובת חרותה מעל לכניסה לאולם.

בכתובות יפו שכיח הוא המונח: $\mu\eta\mu\acute{o}\rho\iota\omicron\nu$ διαφέρων (sic!) Μαρίας ; $\mu\eta\mu\acute{o}\rho\iota\omicron\nu$ Σύμονος Εἰσακίου διαφέρων ¹⁰); $\mu\eta\mu\acute{o}\rho\iota\omicron\nu$ (ον) $\text{Μενάσσης υἱοῦ Ἀββί}$ ¹²).

אנו מוצאים אותו גם בירושלים, בכתובת מן המאה הרביעית ¹³): $\mu\eta\mu\acute{o}\rho\iota\omicron\nu$ Ἀμαντίου καὶ Κυρίλλας. הוא נמצא גם בכתובת מצפון ארץ-ישראל: $\mu\eta\mu\acute{o}\rho\iota\omicron\nu$ ζῶν ἀνέθετο Σώπατρος προτήκτωρ; $\mu\eta\mu\acute{o}\rho\iota\omicron\nu$ πατρὶ ἀπὸ τριβούνων. בכתובות-קבר של קיסריה שכיח ביותר המונח: $\mu\eta\mu\acute{o}\rho\iota\omicron\nu$. אזכיר כאן $\mu\eta\mu\acute{o}\rho\iota\omicron\nu$ $\text{Ἰακῶν καὶ Λα[ζ]άρου}$ ¹⁵). לדעתו של שובה, מוכיח עצם השימוש במונח זה את יהדותה של כתובת. נראים הדברים, שכל כתובת בקיסריה, שבה מופיע המונח $\mu\eta\mu\acute{o}\rho\iota\omicron\nu$, היא יהודית. הוא נמצא גם בשתי כתובות אחרות מקיסריה: $\mu\eta\mu\acute{o}\rho\iota\omicron\nu$ Ἰερίσσας (SEG, VIII, 137); $\mu\eta\mu\acute{o}\rho\iota\omicron\nu$ $\text{Μεγάλου βαβυλωναρίου υἱοῦ Ζερεκα}$ (תרצ"ד, 55-57).

(10) Germer—Durand, RB, 1892, 246 sq; Gelzer, ZDPV, 1894, 180 ר'.

(11) J. Oehler, MGWJ, 1909, 295 ר'.

(12) ר' קליין, קורפוס 145, עמ' 49, אין לקרוא $\mu\eta\mu\acute{o}\rho\iota\omicron\nu$, כי בסוף המלה נמצא סימן קיצור ולא האות ς.

(14) ר' 8, Dalman, ZDPV, 1914, p. 139, N. 8. הכתובת מוצאה מ־Surramān.

ליד El-Kunetra

(15) ר' M. Schwabe, Two Jewish—Greek Inscriptions Recently Dis-

covered at Caesarea, IEJ, 1953, 127 sqq

שורות 3-2: הדגשת הבעלות על הקבר באמצעות הפועל *διαφέρω* מצויה בכתובות יפו; נוסף על אלה, שצוטטו למעלה, מן הראוי להזכיר *μνήμα διαφέροντα Μαρίας Ἀνατολίου ἐργάτου* (CIJ, II, 937) הדברים שעדיפה הקריאה *διαφέρον Ταμαρίας*.

כמו כן שכיח נוסח זה בכתובות נוצריות מירושלים: *θήκη διμφέρουσα* (Εὐθυμίου διακόνου¹⁶); *θήκη διαφέρουσα* (Nonνου¹⁷); *μνήμα διαφέρων* (Σιλᾶ λεκτικαρίου (καὶ) τοῖς διαφέρουσιν αὐτῷ¹⁸); *θήκη διαφέρουσα* (θεοδοῦλῳ γενομένῳ θυρωρῷ τῆς ἁγίας τοῦ Χ(ριστ)οῦ Ἀναστάσεως καὶ Πέτρῳ... υἱῷ αὐτοῦ καὶ πάντων τῶν διαφ(ερόντων) αὐτῷ¹⁹) כפי שאפשר להיווכח מתוך הדוגמות, שנזכרו למעלה, בא הפועל *διαφέρω* עם גניטיוס או עם דאטיוס של שמות בעלי הקבר.

P. Kretschmer. *Der heutige lesbische Dialekt*, 105 *κύρια* = *κύρα* תואר זה בכתובת יוונית מארץ-ישראל כבר נדון ע"י שובה (תרביץ תשט"ו, עמ' 17-18).

שורה 4: האות β כתמורה להגה v הרומי, כפי המקובל ב-*κοινή*.
שורה 5: *τῷ(v)* אשר להשמטת האות v ר' למעלה, עמ' 66.
ניתן להסביר את הכתיב *αὐτῆς* במקום *αὐτῆς* ע"י העובדה, שבתקופה שבה נתחברה הכתובת, הגו את התנועה *υ* כמו *iota*.
שורה 6: השם *Μητέρων* הוא אחת הצורות הנגזרות משם התואר *μηρός* שהן שכחות כל כך באונומסטיקון היווני: *Μίκιος, Μικίων, Μικκάλη, Μικκαλος, Μίκιος, Μικίων, Μικκάλων (= Μητέρων), Μίκκη, Μίκκος, Μικρᾶς, Μίκρος, Μικκίον, Μικρῶν, Μικυθίων, Μίκρων*.

שורות 7-8: בשם *Εἰσιᾶς* הוחלפו האותיות α-σ. שם זה, בדומה ל-*Εἰσᾶς*, נגזר משמה של האלה *Isis*; *Εἰσιᾶς* הוא שם אשה. השימוש החפשי ב-*casus* של השמות מעיד על ירידת ערכם בדיבור היום-יומי.

אשר לכתב — מן הראוי לציין את הכתיבה המרושלת ואת הצורה

(16) Gutke, ZDPV, 1890, 233 ר'
Germer—Durand, RB, 1892, 576 (17)
Ibidem, 579 (18)
Ibidem, 567 sq (19)

האפיינית של האותיות α ו-η. זו האחרונה נכתבת בצורת h; חסרה בה המחצית העליונה של הצלע הימנית.

3. נוסחה דומה של הדגשת הבעלות על הקבר נמצאת בכתובת אחרת מקיסריה.

אבן-שיש שבורה מכל צד, פרט לעליון.
גבהה של הכתובת 6 ס"מ, רחבה 12 ס"מ, גובהה האותיות 1.5 ס"מ.
מצבת קבר, השייכת לפלוני
[μνημόριον διαφ[έρον—]]
ולגברת.... [καί] κύρα[ς — —]

בשורה הראשונה היה חרות ללא ספק שם של בעלי הקבר, כנראה בעלה של ה-κύρα, שאף שמה נעלם. הכתיבה מדויקת, האותיות ישרות. מן הראוי לציין את האות A עם הקו האפקי השבור, את האות γ שהקו השמאלי העליון שלה מעוגל, הצלע הימנית של ה-N והקו החתונ של ה-K קצרים במקצת. אין apices.

נוסחה "צידונית" בכתובת-קבר מקיסריה

(ר' לוח י"ו. 5.) N. Koikylides, *Nea Sion*, 1920, 145, N. 2, cf. RB, 1920, 316

אבן-שיש אפורה; גובה האבן 25 ס"מ, רחבה 42 ס"מ, עביה 5.5 ס"מ.
פני האבן מלוטשים; בצד השני ניכרים שרידי עיבוד אגב הדבקת טיח.

T(ίτε) Φλ(άουτε) Ἱερώνυμε

χερηστὲ καὶ ἄλυπε

χαῖτε ἐτῶν αβ'.

טיטוס פלביוס הירונימוס, הגון ובלא צער, שלום, (מת בגיל) כ"ב שנה.
בהתחלת השורות 1, 3 ובסוף השורה 2 מצויים עלי קישוט. בהתחלת השורה 2 וכמו כן לפני המלה ἐτῶν ולאחריה באות נקודות. הכתיבה רגולרית, האות A עם קו אפקי שבור, C עגולה, E מרובעת, פרט ל-E הראשונה במלה Ἱερώνυμε, שהיא עגולה. באות K הקווים הימניים קצרים הם, והקו האלכסוני של האות N עולה על הצלע השמאלית. ראויה לציון צורתה של האות Ω, שנמצאה — בין השאר — בכתובות בגרש. הקווים העליונים של האות γ מעוגלים הם, האותיות רחבות, והכתב מונומנטאלי.

התואר χερηστός ליד שם המת נמצא בכתובת מיפו מלפני הספירה

הנוצרית⁽²⁰⁾: Εἰσιδότη Ἀριστίωνος, χερηστή, χαῖτε.

C. Schick, *PEFQS*, 1893, 289, 296 (20)

השימוש בתואר זה שכיח בייחוד בכתובות-קבר מצידון, בשתי כתובות ממקום זה באה ליד $\chi\rho\eta\sigma\tau\acute{o}\varsigma$ המלה $\pi\epsilon\phi\iota\lambda\eta\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\varsigma$ ²¹). אנו מוצאים את הנוסחה ה"צידונית" בכתובות מאשקלון²² $\text{Ἀνθούσα, } \chi\rho\eta\sigma\tau\acute{\eta} \kappa\alpha\iota \acute{\alpha}\lambda\upsilon\pi\epsilon, \chi\acute{\alpha}\iota\tau\epsilon. \text{Ζηρόβιε, } \chi\rho\eta\sigma\tau\acute{\epsilon} \kappa\alpha\iota \acute{\alpha}\omega\rho\epsilon, \chi\acute{\alpha}\iota\tau\epsilon, \zeta\acute{\eta}\sigma\alpha\varsigma \acute{\epsilon}\tau\eta \iota\varsigma', \mu\eta\nu(\alpha\varsigma) \iota', \alpha\beta' \eta\mu\acute{\epsilon}(\rho\acute{\alpha}\varsigma).$ אפשר לייחס את הכתובת מקיסריה, בהתאם לצורת האותיות, למאה השנייה, או לתחילת המאה השלישית לספירה.

כתובת מחלוצה

M. N. Tod apud C. L. Wooley — T. L. Lawrence, *The Wilderness of Zin*, PEF Annual 1914-15, p. 142; A. Alt, *Die griechischen Inschriften der Palaestina Tertia*, N. 54.

הראשון, שפרסם כתובת זו, הצהיר בפשטות: *Of the inscription I can make nothing* ואילו אלט מציין: *Mir unverständlich, obwohl jeder Buchstabe deutlich ist. Zu Ergänzungen ist kein Platz*. בעצם יש צורך לחלק בצורה נכונה את האותיות: $\text{Κασνίτης} (= \text{Κασνίταις}) \acute{\epsilon}\pi\rho\acute{\alpha}\theta\alpha$. המלה השניה היא אאוריסטוס של פאסיוס מן הפעל $\pi\iota\rho\rho\acute{\alpha}\sigma\alpha\omega$ — מכר. ואילו המלה הראשונה היא דאטיוס רבים של Κασνίτης . הכוונה לאנשי כפר או שבת (משפחה), שנקרא בשם Κασν , או בשם נגזר משורש (ערבי?) זה. אנשים אלה רכשו קרקע והציבו בגבולה את האבן עם הכתובת הנ"ל, כדי לציין את הקנייה. לפנינו ציון דומה לזה שעל פני אבני-גבול.

הערה לאונומסטיקון של בית-שערים

בכתובת מס' 127 של בית-שערים (מ. שובה, ידיעות, ה', תרצ"ה, עמ' 94-95) מופיע שם, שלא היה ידוע עד כה: $\text{Ἀμφαίθα} \eta \kappa\epsilon \text{Ἰσθῆρ} \theta\acute{\alpha}\rho\sigma\iota$. שובה קבע, ש- Ἀμφαίθα זהותית היא ביוונית עם השם אסתר. הוא הניח, שמקור השם הזה הוא הפועל $\acute{\alpha}\nu\alpha\phi\acute{\alpha}\iota\nu\omega$ "ה-θ בשם יכולה להיראות מוזרה, אולם שמות שנוצרו מ- $\phi\acute{\alpha}\iota\nu\omega$ ושהם מצויים גם בתקופה שלאחר התלמיים, למשל $\text{Φαίδριος}, \text{Φαίδρος} - \text{Φαίδρος}$ הם אנאלוגיה מספיקה לכך".

21 ר' G. Contenau, *Syria*, 1920, 266. הנוסח רגיל גם בכתובות קפריסין ור' L. Robert, *Collection Froehner*, 58 ואשר לצידון—השווה שם 64 65.
22 מ. שובה, ידיעות, י"ג, תש"ז, עמ' 149.

מוצא השם Ἀμφαίθα הוא משם התואר αἰθός (זורח). והשווה שמות גברים: Γόργαιθος (זורח כמו Gorgo), Λύκαιθος²³. במקרה שלנו בא צירוף של התואר αἰθός עם ἄμφι.

אילן היוחסין של משפחת אידיסיוס מאנטיוכיה שמו של אידיסיוס, ראש מועצת הזקנים (γερουσιάρχης) מאנטיוכיה, מופיע בבית-שערים בשלוש כתובות, שפורסמו ע"י מ. שובה בידיעות, י"ח, (תשי"ד), עמ' 34—38. באשר לקבורים בחדר, המכיל ששה קברים והשייך לאידיסיוס, נודעו לנו מלבדו שלושה שמות: Ἡσύχις (כתובת מס' 210), Μάγνος (מס' 211), Κυρίλλα (מס' 212). שלוש כתובות יווניות-יהודיות, שנתגלו באפמיאה שבסוריה, מספרות על צאצאיו של אודסיוס זה. הכוונה לשלוש מתוך אלו, שנחשפו בשנים 1934 ו-1937 ע"י F. Mayence בבית-כנסת, שנבנה בתקופתו של תיאודוסיוס ונהרס זמן קצר לאחר מכן. הן פורסמו תחילה ע"י א. ל. סוקניק²⁴ וכן ראו אור בכרך השני של *CIJ*:

כתובת מס' 1 (*CIJ*, II, 803)

Ἐπὶ τῶν τιμιотάτων ἀρχισυνα—

γῶγων Εὐσεβίου καὶ Νεμίου καὶ Φινέου

καὶ Θεοδώρου γερουσιάρχου καὶ τῶν

τιμιотάτων πρεσβυτέρων Εἰσακίου

5 καὶ Σαούλου καὶ λοιπῶν Ἰλάσιος ἀρχισυνά—

γωγος Ἀντιοχέων ἐποίησεν τὴν ἴσοδον τοῦ

ψηφίου πό(δας) ρν', ἔτους γψ' Αὐδυνέου ζ'. Εὐλογία πᾶσι.

שנת 703 לפי המנין הסלבקי מתאימה לשנת 391 לספה"נ. הכתובת הבאה מתייחסת, כנראה, לאותה עבודה, שבוצעה הודות לנדיבותו של אילאסיוס.

מס' 2 (*CIJ*, II, 804)

Ἰλάσιος Εἰσακίου ἀρχισυνάγωγος Ἀντιοχέ—

ων ὑπὲρ σωτηρίας Φωτίου συμβίου καὶ τέκνων

καὶ ὑπὲρ σωτηρίας Εὐσταθίας πενθερᾶς

καὶ ὑπὲρ μνίας Εἰσακίου καὶ Ἐδεσίου καὶ Ἡσυχί—

²³ ר' Κύναγρος, F. Bechtel, *Namenstudien*, Halle, 1917, s. v.

²⁴ ר' הערה 8.

5 ου προγόνων ἐποίησεν τὴν ψήφωσιν.
τῆς ἰσόδου. Εἰρήνη καὶ ἔλεος ἐπὶ πᾶν
τὸ ἡγιασμένον ὑμῶν πληθὺς.

(CIJ, II, 813) 3 'מס

Θαυμάσις ἄμα Ἑσυχίῳ
συνβίῳ καὶ τέκνοις
καὶ Εὐσταθίᾳ πενθερᾷς
ἐποίησεν πόδας ρ'.

כתובות אלו מאפשרות לנו לקבוע את התקופה, שבה חי ופעל אידסיוס, וכן את אילן היוחסין של המשפחה, ואילו כתובות בית-שערים, שנזכרו למעלה, מאפשרות להשלים ולתקן את סדר היוחסין, שקבע מ. שובה ב"קדם" א', תש"ב, עמ' 89.

Ἑδέσιος — Ἑσυχίον
|
Εἰσάκιος Εὐσταθία
|
Ἰλάσιος — Φώτιον Ἑσυχίον — Θαυμάσις

אם נניח, שבסוף המאה הרביעית היה אילסיוס בגיל העמידה, נוכל לקבוע במידה מסוימת של ודאות, שסבו פעל ברבע הראשון של המאה, ואפשר מת והובא לקבורה בבית-שערים לפני מרד גלוס. לפנינו אפוא שני נציגים של משפחה נכבדה: הסב, שהיה ראש מועצת הזקנים באנטיוכיה, והנכד, שהיה ἀρχισυνάγωγος בעיר מולדתו וגילה ענין מיוחד באפמיאה. מכיוון שגם גיסו Θαυμάσις תרם כספים להקמת בית-הכנסת בעיר זו, הרי מותר להניח, שמוצא נשותיהם Φώτιον ו-Ἑσυχίον, בנותיה של Εὐσταθία, הוא מאפמיאה. כמו כן נתן לשער, שבחדר הקבורה של אידסיוס נמצא גם קברה של אשתו Ἑσυχίον, המכונה בכתובת מס. 210 מבית-שערים בשם Ἑσυχίς, ובהתאם לכך עלינו לשנות את האקצנט.

הערות לכתובות אחדות מבית-שערים, שנתגלו לא מזמן לפני כמה חדשים פורסמו ע"י נ. אביגד הכתובות היווניות, שנמצאו בבית-שערים בעונת החפירות 1955²⁵). הכתובות הודפסו במיוסקולות, דבר

N. Avigad, *Excavations at Beth-She'arim, 1955. Preliminary Report*, IEJ, 1957, 73—92

המכבד על הקורא. ודאי יש להדפיס טכסט אפיגראפי, ככל טכסט אחר, בכתב רגיל, עם סימני פיסוק ואקצנטים. לעומת זאת מן הראוי לצרף תצלום של כל תעודה חשובה מבחינת התוכן, הכתב או הכתיב. המחבר הסתפק בתרגום אנגלי, בלא להוסיף פירוש כלשהו ובלא לנסות להשלים את החסר: בעמוד 76 הודפס Σωκράτους, אך מתוך תצלום הכתובת (לוח 17 B) מתברר, שבסוף המלה נמצאת האות C. בעמוד 77, הודפסה כתובת, שיש בה עניין, לפחות מבחינת האונומסטיקון של בית-שערים: Ἐνθάδῃ | κίτε Σεμ | ..οὺς. לא קשה להשלים את האות החסרה או את שתי האותיות החסרות. לפנינו שם, שלא נמצא כמותו עד כה בבית-שערים: Σεμνοῦς (או Σεμπνοῦς), שם אשה, שנגזר מן התואר σεμνός, שמות כאלה היו מצויים במצרים (ר' Preisigke, s. v. Ἐμμογενειανός Σέμνου; נזכר בכתובת מתקופתו של קומודוס קיסר, שנתגלתה בעיר אפולוניה שבקרית המזרחית (L. et J. Robert, *La Carie*, II, 152, p. 277). השם Σικιά נמצא בכתובת יהודית מרומא (CIJ, I, 168), ובצורתו הרומית Sirica בכתובת מאותה סביבה (שם, 213). בבית-שערים נמצא השם Σιγίκουσα (מס. 146, CIJ, II, 1126 = 1127, של CIJ, II, 1127).

גם הכתובות האחרות, שנתגלו בבית-שערים בשנת 1955, מעשירות את ידיעותינו על אוצר השמות ועל עיסוקיהם של יהודי ארץ-ישראל והארצות הסמוכות, אך חוששני, שדיון מקיף בהן יחרוג ממסגרתו של מאמר זה. הנני מקווה, שבקרוב תהיה הזדמנות להרחיב את הדיבור על כתובות אלו.